

**Voortgangsrapportage deelprogramma
Gebouwde Omgeving
Schoon en Zuinig**

Januari 2009

Inhoudsopgave Voortgangsrapportage deelprogramma Gebouwde Omgeving

1. Inleiding
2. Ingezette activiteiten bestaande bouw
3. Flankerend beleid gebouwde omgeving
4. Ingezette activiteiten nieuwbouw
5. Innovatie en energiebesparing
6. Inzet Rijksgebouwen
7. Conclusie

Bijlage

Tabel voortgang acties werkprogramma Schoon en Zuinig

Voortgangsrapportage, deelprogramma Gebouwde Omgeving

1. Inleiding

De gebouwde omgeving is een belangrijke sector binnen het kabinetsbrede programma Schoon en Zuinig.

In de bestaande bouw én in de nieuwbouw zijn forse reducties van CO₂-uitstoot mogelijk.. We streven er naar om ongeveer 10% van de beoogde reductie in broeikasgasemissies te halen binnen de gebouwde omgeving. Behalve een doelstelling voor de reductie van broeikasgasemissies met 30% in 2020 (ten opzichte van 1990), zijn ook ambitieuze doelstellingen afgesproken voor de inzet van hernieuwbare energie en verbetering van de energie-efficiëntie.

Doelen Schoon & Zuinig gebouwde omgeving

De ambitie voor de gehele gebouwde omgeving is 6 tot 11 Mton emissiereductie van CO₂ in 2020. Daarvan komt 1 Mton voor rekening van de nieuwbouw, waar de afgelopen jaren al veel is gedaan aan het verbeteren van de energetische kwaliteit. De grootste winst is dan ook te halen in de voorraad van bestaande gebouwen. Voor de bestaande bouw is het doel om tot 2020 100 PJ energie te besparen, waarvan 43 PJ bij particuliere woningen, 24 PJ in de sociale huurwoningvoorraad, 9 PJ bij de particuliere huurwoningvoorraad en 24 PJ bij utiliteitsgebouwen.

Concrete doelen van het deelprogramma gebouwde omgeving zijn:

- a. Voor bestaande bouw zullen door uitvoering van het plan Meer met Minder voor 1-1-2012 500.000 gebouwen 20 à 30% energiezuiniger worden gemaakt, en vanaf 2012 jaarlijks 300.000 gebouwen.
- b. Tevens zullen in 2011 100.000 bestaande woningen zijn uitgerust met duurzame energievoorzieningen zoals zonneboilers, warmtepompen en zon-pv.
- c. Voor nieuwe woningen gaat de EPC van 0,8 naar 0,6 per 2011 en naar 0,4 per 2015, met als doel de energieneutrale woning in 2020. Voor nieuwe utiliteitsgebouwen geldt een vergelijkbare aanscherping met als doel 50% energie-efficiëntere nieuwbouw in 2017.

In de evaluatie in 2010 zal het kabinet concluderen of we met het huidige pakket maatregelen voldoende op koers liggen richting de doelen van 2020 of dat extra inspanningen nodig zijn.

Drie golven van maatregelen

We moeten nog het nodige in gang zetten om genoemde ambitieuze doelstellingen in 2020 te bereiken. Het programma Schoon en Zuinig beschrijft ook voor de gebouwde omgeving een samenhangend pakket van maatregelen die al op korte termijn genomen kunnen worden en die een enorme versnelling kunnen betekenen. De maatregelen worden in drie golven ingezet.

1. *De eerste golf is: 'Meters maken'.* Dat gebeurt deels via het pakket aan maatregelen dat al op de plank lag en dat in 2008 is ingezet, zoals bijvoorbeeld de EnergieInvesteringsAftrek en het Energielabel. Essentieel is de keuze voor een intensieve *samenwerking* met de markt op basis van afspraken in plaats van *regelgeving*. De actieve inzet van marktpartijen is immers noodzakelijk om de ambitieuze doelstellingen in 2020 te kunnen bereiken. In 2008 is dan ook vooral ingezet op het sluiten van sectorakkoorden om de gewenste samenwerking te formaliseren en met partijen concrete afspraken te maken over de wijze waarop de doelen bereikt kunnen worden. In de loop van het jaar zijn vier convenanten afgesloten: in januari voor de bestaande bouw (Meer Met Minder), in april voor de nieuwbouw (Lente-akkoord) en in oktober het convenant Energiebesparing in de Sociale Huursector, waarmee Aedes zich tevens aansloot bij de doelen en afspraken van de eerste twee akkoorden. Op 3 december jl zijn de meerjarenafspraken (MJA3) voor het wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs ondertekend. Met een aantal dienstensectoren (banken en verzekeraars) wordt nog gesproken over toetreding tot de Meerjarenafspraken (MJA3).
2. *De tweede golf is: 'Meters voorbereiden'.* Terwijl de uitvoering in volle gang is worden instrumenten voorbereid die op de (middellange)termijn moeten leiden tot een consistente en grootschalige aanpak van bestaande gebouwen en een groei naar klimaatneutrale nieuwe gebouwen. De aanpassing van het woningwaarderingstelsel (zie onder paragraaf 3) en de ontwikkeling van een gebiedsgerichte energieprestatienorm zijn daar voorbeelden van.
3. *De derde golf is: 'verdergaande innovaties'.* Ook voor de gebouwde omgeving wordt een innovatieagenda opgesteld voor de middellange en lange termijn via het versterkt doorzetten van de energietransitie. De sector gebouwde omgeving onderscheidt zich van andere sectoren doordat het hier niet in de eerste plaats gaat om het zoeken naar nieuwe nog efficiëntere technieken: die zijn er genoeg. Wat vaak ontbreekt is kennis over de toepassing van allerlei technieken in onderlinge samenhang en goed geïntegreerd in de praktijk op de bouwplaats. Voorbeelden zijn geïntegreerde daksystemen met zonnepanelen/collectoren en geïntegreerde ventilatiesystemen. Ook belangrijk in procesinnovatie zijn nieuwe vormen van aanbesteding, onderhoud en kwaliteitsborging én financiële arrangementen (bijvoorbeeld financiering van hoge investeringen met besparingen op toekomstige energiekosten). Dit vraagt ook betrokkenheid van partijen als vastgoedbeheerders, energiebedrijven en financiers.

“Het bruist van de plannen voor de gebouwde omgeving”. Deze openingszin van het deelprogramma gebouwde omgeving van Schoon en Zuinig uit september 2007 is nog steeds actueel en inmiddels komen plannen ook tot uitvoering. Het jaar 2008 moet vooral worden gezien als het jaar waarin de basis is gelegd voor de uitvoering van de vele acties door de overheid en partijen in de samenleving.

Na de ondertekening van de convenanten zijn partijen voortvarend van start gegaan met de uitvoering. Om de grote hoeveelheden energiezuinige gebouwen te bereiken, is veel nodig, met name tijd. We vragen namelijk nogal wat van partijen. Zij moeten buiten de gebaande paden gaan,

hun processen aanpassen en samenwerkingen aangaan met nieuwe partners. Daar stelt het Rijk divers flankerend beleid tegenover, dat in deze rapportage uitgebreid wordt toegelicht.

Na het eerste jaar van de uitvoering van het werkprogramma Schoon en Zuinig constateren we een grote inzet en betrokkenheid van alle partijen.

Voortgangsrapportage

Deze rapportage geeft inzicht in de activiteiten van het klimaatbeleid in de gebouwde omgeving. De minister voor WWI is primair verantwoordelijk voor het behalen van de klimaatdoelen in de gebouwde omgeving. Op onderdelen geven de ministers van VROM en EZ uitvoering aan activiteiten in het kader van het deelprogramma Schoon en Zuinig Gebouwde Omgeving zoals voor apparaten en duurzame energie.

De voortgangsrapportage is onderverdeeld in een aantal thema's:

- Thema 1 (hoofdstuk 2), ingezette activiteiten bestaande bouw heeft betrekking op het Convenant Meer met Minder en het Convenant Energiebesparing Corporatiesector om een groot aantal woningen en utiliteitsgebouwen duurzaam te renoveren.
- Thema 2 (hoofdstuk 3), flankerend beleid gebouwde omgeving, heeft betrekking op bestaande maatregelen, programma's en instrumenten, waarop reeds aanspraak kan worden gemaakt en die in het kader van Schoon en Zuinig worden voortgezet, zoals het energielabel, fiscale maatregelen, het kennisoverdrachtprogramma Kompas en in ontwikkeling zijnde instrumenten zoals aanpassing van het woningwaarderingstelsel.
- Thema 3(hoofdstuk 4), ingezette activiteiten nieuwbouw gaat in op de ingezette activiteiten voor de nieuwbouw en heeft betrekking op het Lenteakkoord, inzet van excellente gebieden, de aanscherping van de Energieprestatie coëfficiënt voor de utiliteitsbouw en de inzet van de RGD.
- Thema 4 (hoofdstuk 5) gaat in op Innovatie en energiebesparing.
- Thema 5 (hoofdstuk 6) gaat tenslotte in op de inzet bij de Rijksgebouwen.

In het werkprogramma Schoon en Zuinig zijn 88 acties opgenomen voor de periode 2007- 2012. Hiervan hebben 13 acties betrekking op de gebouwde omgeving. Van deze 13 acties zijn 11 acties in uitvoering en 2 in voorbereiding (nr. 2 en 6). In deze voortgangsrapportage wordt ingegaan op deze acties. Hierbij gaat het om:

Actie 1: Verplichtstelling energielabel per 1 januari 2008

Actie 2: Stimuleringsregeling Meer met Minder

Actie 3: Subsidieregeling Duurzame Energie (SDE) en Subsidieregeling Duurzame Warmte voor

bestaande woningen

Actie 4: Normering bestaande bouw

Actie 5: Convenant Energiebesparing Woningcorporaties

Actie 6: Aanpassing Woningwaarderingstelsel

Actie 7: Uitbreiding Energie Investerings Aftrek (EIA)

- Actie 8: Verruiming Regeling Groenprojecten
- Actie 9: Europese aanscherping richtlijn Ecodesign
- Actie 10: Verkenning wenselijkheid cap en trade systeem
- Actie 11: Aanscherping EPC voor gebouwen
- Actie 12: Inzet Rijksgebouwendienst (RGD)
- Actie 13: Programma voor innovatie en opschaling

Indien het onderwerp betrekking heeft op een actie uit het werkprogramma, dan wordt dit na de titel van het onderwerp vermeld.

2. Ingezette activiteiten bestaande bouw

2.1 Convenant 'Meer met Minder'

In de bestaande gebouwde omgeving is veel energetische winst te behalen. De maatregelen zijn energielastenverlagend en verhogen het comfort van de gebruiker. Toch komt de gebouweigenaar maar moeilijk in actie om zijn woning of bedrijfspand energetisch te verbeteren. Er zijn al vele analyses op deze problematiek losgelaten en de conclusie is vaak dat het probleem zit in een combinatie van factoren, variërend van gebrek aan kennis tot onvermogen of de onwillendheid om een investering te doen. Om deze combinatie van factoren aan te pakken, is het programma Meer Met Minder ontwikkeld. Op 23 januari 2008 is het convenant Meer Met Minder ondertekend.

De uitvoering is voortvarend opgepakt.

- In mei 2008 is door de partijen uit de markt de uitvoeringsorganisatie Meer met Minder opgericht.
- Brancheorganisaties installatie- en bouwsector hebben kwaliteitsnormen ontwikkeld en opleidingen opgezet voor aannemers, adviseurs en installateurs en draaien momenteel proef hiermee.
- De uitvoeringsorganisatie verzorgt voorlichting en kennisoverdracht en brengt marktpartijen bij elkaar om een voor de klant aantrekkelijk voorstel samen te stellen voor energiebesparende investeringen.
- Via SenterNovem en MilieuCentraal levert het Rijk een bijdrage aan de uitvoeringsorganisatie met de inzet van hun expertise op het gebied van energiebesparingsinstrumenten en marktbeïnvloeding, begeleiding van proefprojecten, monitoring, externe communicatie en uitvoering van regelingen.
- Meer met Minder voert voorlichtingsprojecten uit in samenwerking met MilieuCentraal, de Woonbond, Vereniging Eigen Huis en het Energiecentrum MKB.
- In januari 2009 resulteren genoemde werkzaamheden in een grootschalige bijeenkomst waar de campagne Meer Met Minder verder uitgerold zal worden.
- Medio januari 2009 zal een nieuwe website bereikbaar zijn. Hierin zijn verschillende functies ondergebracht. Het gaat daarbij onder andere om een informatiefunctie, advies op maat, een marktplaats, een subsidie-instrument, een interactief draaiboek voor gemeenten en sub-sites voor de proefprojecten.

De Proefprojecten zijn opgestart

De uitvoeringsorganisatie heeft inmiddels 23 proefprojecten geselecteerd, die in totaal de bewoners van circa 250.000 woningen in Nederland benaderen met een aanbod hun woningen energetisch te verbeteren. De eerste signalen zijn positief; er is veel belangstelling van burgers. De uitvoering van de verbeteringsacties zal met name in 2009 en 2010 plaatsvinden. De projecten zijn divers van aard, omvang en aanpak en richten zich met name op particuliere en huurwoningen. In de projecten wordt tevens de zogenaamde één loketfunctie toegepast, de basis van de Meer met Minder aanpak. Bij dit loket kan men terecht voor informatie over te nemen

maatregelen, advies, kwalitatief goede aanbieders, subsidie- en financieringsmogelijkheden en ondersteuning bij de uitvoering. Uit de pilotperiode moet blijken hoe groot de conversiegraad (aantal verbeterde woningen ten opzichte van het aantal benaderde woningeigenaren) van Meer met Minder is en wat de invloed is van de diverse in te zetten stimuleringsinstrumenten op deze conversiegraad. Met andere woorden: hoe dragen Meer met Minder en de diverse stimuleringsmaatregelen bij aan het daadwerkelijk doen van energiebesparende investeringen.

Project Wonen ++ Haaglanden in Stadsgewest Haaglanden

van deze campagne is particulieren huiseigenaren van ca. 236.000 woningen in de regio Haaglanden te adviseren over de mogelijkheden van energiebesparing en duurzame energie.. Bewoners krijgen ondersteuning om deze energiebesparing te realiseren, van planvorming tot realisatie. De campagne richt zich ook op de vele verenigingen van eigenaren.

Bewoners krijgen ondersteuning op basis van de Meer met Minder-aanpak om deze energiebesparing te realiseren, van planvorming tot realisatie. De campagne richt zich ook op de vele verenigingen van eigenaren.

Wonen ++ is in september 2009 gestart, en zal de komende twee jaar plaatsvinden in de gemeenten Delft, Den Haag, Leidschendam-Voorburg, Midden-Delfland, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar, Westland en Zoetermeer. De Haaglanden-gemeenten organiseren informatieavonden waarvoor huiseigenaren uit een bouwjaar voor 1990 een persoonlijke uitnodiging ontvangen. Deze huiseigenaren kunnen tegen een gereduceerd tarief een energieadvies aanvragen. In het advies staat beschreven welke maatregelen genomen kunnen worden om energie te besparen, wat deze maatregelen kosten én wat ze op termijn gaan opleveren. De campagne wordt uitgevoerd door het bedrijf Ecostream en het Eerste Regionale Energie Agentschap (EREA) in opdracht van het Stadsgewest Haaglanden. Met de campagne willen de Haaglanden- gemeenten gezamenlijk de uitstoot van CO2 en het verbruik van energie verminderen.

Project Segon collectieve ontzorgingsaanpak bij VvE's

SEGON (Stimuleringsinitiatief Energiebesparing Gebouwde Omgeving Nederland) is een initiatief waarbij VvE's worden ontzorgd bij het onderzoeken en uitvoeren van een pakket van zowel collectieve als individuele energiebesparende maatregelen. Behalve aandacht voor het besparingspotentieel en bouwfysische consequenties van de verbeteringsmaatregelen, is er onder andere ook aandacht voor de eigendomsverhoudingen, de financieel-economische en juridische consequenties. Bij het project zijn 209 woningen betrokken, verspreid over 3 VvE's. Concrete maatregelen die worden getroffen zijn onder andere het vervangen van de collectieve cv door eigen HR107 ketels, het aanbrengen van buitengevelrenovatie, dakvervangning en individuele bemetering. Het is de verwachting dat het energieverbruik wordt gehalveerd.

Vanaf het eerste kwartaal van 2009 begint de landelijke uitrol van het energiebesparingsprogramma Meer Met Minder. De uitvoeringsorganisatie gaat dan samen met de convenantpartners aan de slag met de ontwikkeling van een reguliere markt voor de uitvoering van energiebesparende maatregelen. Dat betekent met name het gestaag uitbreiden van het aantal aanbieders dat werkt conform de Meer Met Minder methode. Hiertoe wordt een zo aantrekkelijk mogelijk dienstenpakket samengesteld waarmee de aanbieders hun klanten kunnen benaderen. Dat pakket bestaat in elk geval uit kwaliteitsgaranties, een geschillenregeling, een informatiepakket en een financiële stimuleringsfaciliteit voor woningeigenaren.

2.2 Convenant Energiebesparing corporatiesector (actie 5 programma Schoon en Zuinig GO)

- Op 10 oktober jl. is het Convenant Energiebesparing corporatiesector ondertekend. Woningcorporaties zullen in nauw overleg met hun huurders aan de slag gaan om de ambitieuze doelstellingen voor energiebesparing van Meer met Minder te realiseren. Bij ingrijpende woningverbetering zullen de woningen op het niveau van energielabel B worden gebracht dan wel een verbetering van minimaal met twee labelklassen.
- Met het tekenen van dit convenant heeft Aedes zich tevens aangesloten bij het convenant Meer met Minder en het Lenteakkoord 'Energiebesparing in de nieuwbouw'.
- Centraal in de aanpak staat dat het draagvlak onder huurders voor energiebesparing zal worden vergroot.
- Voor de huurders is het belangrijk dat de woonlasten dalen. De inspanningen van Woonbond en Aedes richten zich erop om de woonlasten van huurders lager uit te laten vallen.

- Woningcorporaties zullen flink gaan investeren (2,5 mrd euro), waarvan een aanzienlijk deel (ca de helft) onrendabel dus niet alle investeringen worden gefinancierd uit huurverhoging.
- Het rijk draagt om de hiervoor aangegeven investeringen te stimuleren – in overleg met betrokken partijen – zorg voor de aanpassing van het woningwaarderingstelsel. Tevens ondersteunt het rijk door de inzet van SenterNovem en MilieuCentraal. De Woonbond ontvangt een bijdrage ten behoeve van versterking van het draagvlak bij huurders.

Het ondertekenen van het convenant is een bevestiging van wat al loopt. Veel woningcorporaties en huurdersorganisaties zijn al geruime tijd hard bezig.

Energiebesparingsconvenant voor gemengde complexen

Begin november is in Amersfoort een energiebesparingconvenant gesloten voor de aanpak van vijf portiekflats met zowel kopers als huurders. Naast woningcorporatie De Alliantie Eemvallei, de huurdersvereniging en de Vereniging van Eigenaren, ondertekenden ook de gemeente Amersfoort en de provincie Utrecht. Het betreft vijf naoorlogse blokken met elk 22 woningen, die door de bewoners als koud, vochtig en tochtig ervaren worden. Het gaat om verschillende type woningen (hoek-, tussen- en begane grondwoningen) die het energielabel E, F of G hebben gekregen. De woningen zijn slecht geïsoleerd, ook al zijn ze technisch nog in redelijke staat. Het plan om het energielabel voor de woningen op te krikken naar label A levert een gemiddelde energiebesparing op tot 70 procent. Bij label B is het een gemiddelde besparing van 40 tot 60 procent.

Huurdersbond aan de slag

De Huurdersbond Ede is een van de eerste lidorganisaties van de Woonbond die actief aan de slag gaat met het convenant Energiebesparing corporatiesector. Met het convenant wordt het mogelijk om lokaal afspraken te maken over woonlasten en energiebesparende maatregelen. De Huurdersbond Ede is voor woningcorporatie Woonstede, met ruim 10.000 woningen, de gesprekspartner namens de huurders. Volgens de Huurdersbond Ede bespaart het ondertekenen van het convenant alleen al energie, omdat hierdoor het wiel niet opnieuw hoeft te worden uitgevonden. Het is duidelijk op welke wijze besparingen gerealiseerd kunnen worden. (persbericht Woonbond).

2.3 Brede ondersteuning door het Rijk:

- Het rijk biedt met kennis en capaciteit ondersteuning van SenterNovem (SN), Milieu Centraal (MC) en het Energie Centrum Midden en KleinBedrijf (EC MKB)
- Kaderprogramma Energiebesparend Wonen :
initiatief Meer met Minder richt zich op het stimuleren van een structurele markt voor energiebesparing. Die kan slechts ontstaan als vraag en aanbod zich tegelijkertijd ontwikkelen. Samenhang en continuïteit zijn daarbij van wezenlijk belang. In dit kader heeft het Rijk het Kaderprogramma Energiebesparend Wonen aan MilieuCentraal opgedragen: een meerjarig activiteitenprogramma dat zich richt op de bewoner. Oogmerk is de bewoner te informeren en te begeleiden bij energiebesparend wonen. Dit gebeurt overigens in samenwerking met de overige leden van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen. In het Platform werken Vereniging Eigen Huis, de Woonbond, Verenigingen van Eigenaren Belang, Vastgoed Belang, VACPunt Wonen en Milieu Centraal aan een gezamenlijke aanpak voor het stimuleren van energiebesparing bij bewoners. Het Kaderprogramma Energiebesparend Wonen loopt tot en met 2012. Daarmee wordt continuïteit gegarandeerd. Tegelijkertijd is het programma flexibel opgezet om in te kunnen spelen op ontwikkelingen en kansen die zich voordoen.

Ter illustratie enkele voorbeelden van lopende projecten uit het kaderprogramma:

<www.energielastenverlager.nl>

De Energielastenverlager (ELV) is hét instrument voor bewoners die aan de slag willen met energiebesparing. Bewoners krijgen aan de hand van vragen over kenmerken van hun woning en aspecten van hun woongedrag een op maat gemaakt energiebespaarplan, inclusief inschatting van kosten en besparingen.

In 2008 heeft de ELV 50.984 unieke bezoekers ontvangen (stand 10 november 2008). Gemiddeld krijgt de ELV 176 bezoeken per dag.

Verbouwwijzers

Het project 'Verbouwwijzers' richt zich op woningeigenaren die plannen hebben om te verbouwen. Naast actualisatie van de brochures, richt het project zich in 2008 vooral op het bieden van continuïteit, onder meer door diverse media te voorzien van een redactioneel artikel over de Verbouwwijzers. Ook worden makelaars en gemeenten – belangrijke medezenders – actief benaderd om de informatie te verspreiden.

De website <www.verbouwwijzer.nl> wordt goed gevonden via Google en via links op andere websites. Met een gemiddeld webbezoek van ruim 9.000 per maand en bijna 17.000 hits op de downloads, kan het project als succesvol worden bestempeld. Het voorziet duidelijk in een behoefte.

Ook voor de Verbouwwijzers geldt dat momenteel bekeken wordt hoe een extra oplage geschikt gemaakt kan worden om te verspreiden via de kanalen van Meer met Minder.

Het rijk ondersteunt met een stimuleringsregeling (actie 2 programma Schoon en Zuinig GO)

Eén van de inspanningsverplichtingen van het Rijk betreft het realiseren van een stimuleringsregeling voor verschillende doelgroepen. Hierover is met partijen intensief overleg gevoerd. Gingen de gedachten eerst nog uit naar een regeling met een (gering) subsidiebedrag achteraf, inmiddels zijn we met Meer met Minder van mening dat inzicht in mogelijke energiebesparingsmaatregelen vooraf een grotere stimulans kan geven om tot investeren over te gaan. Dat betekent dat het aanschaffen van een maatwerkadvies aantrekkelijk zal worden gemaakt. Momenteel wordt samen met Meer met Minder een dergelijke regeling concreet uitgewerkt mede in combinatie met het beoogde energiebesparingsfonds.

De stichting Meer Met Minder heeft in 2008 de toepassing van stimuleringsinstrumenten verkend. In vervolg hierop is een eenmalige bijdrage van € 4,5 miljoen ter beschikking gesteld om diverse vormen van financiële stimuleringsinstrumenten toe te passen in combinatie met het testen van de MMM-aanpak en daarbij een direct resultaat te boeken van 15.000 energetisch verbeterde gebouwen.

Ondersteuning door middel van communicatie

Op 1 december is een grote publiekscampagne “Nederland gaat voor een beter klimaat” gestart. Deze campagne wil laten zien dat er al heel veel gebeurt in Nederland en biedt het publiek handelingsperspectieven om zelf ook een steentje bij de dragen. Naast radio- en televisiespotjes ligt een belangrijk deel van de campagne op online activiteiten. Daarbij wordt nauw samengewerkt met Milieu Centraal.

In december 2008 en januari 2009 ligt het accent van de campagne op energiebesparing in de woning(apparaten, verlichting enz.). Daarna zullen in 2009 binnen de campagne andere

onderwerpen aan de orde komen zoals energiebesparing in de gebouwde omgeving. Daarbij wordt ook nauw aangesloten bij de activiteiten in het kader van “Meer met Minder”.

Klimaatstraatfeest

Door competitie in energiebesparing tussen straten met ondersteuning door adviseurs wordt geprobeerd burgers actief te betrekken bij energiebesparing in hun eigen omgeving. Inzet van deze publiekscampagne is dat energie besparen een feest kan worden. Op 16 mei 2009 wordt uit de deelnemende straten 1 winnaar gekozen.

Het klimaatstraatfeest wordt georganiseerd door het HIER-Klimaatbureau. Daarbij wordt samengewerkt met een groot aantal organisaties als Meer met Minder, SenterNovem, de Woonbond en Milieu Centraal en lokale en regionale milieuorganisaties. Het ministerie van VROM draagt financieel bij aan de campagne.

2.4 Energiebesparing en wijkenaanpak

Een belangrijke mogelijkheid voor synergie ligt in energiebesparing in de wijkenaanpak. Daar waar toch al op grote schaal ingrepen worden gepleegd in de woonomgeving, kan energiebesparing relatief eenvoudig worden meegenomen.

Voor het onderdeel energiebesparing was bij de onderhandelingen over de charters veel belangstelling. In 24 wijkactieplannen is het thema opgenomen. In vier wijken wordt een pilot uitgevoerd gericht op een integrale aanpak van zowel fysieke, gedrags- als sociale projecten. Het Rijk ondersteunt deze pilots via SenterNovem. Hiertoe werkt SenterNovem samen met gemeenten een aanpak uit die vervolgens binnen de pilot zal worden uitgevoerd. Kern is het beperken van woonlasten en het verbeteren van woningkwaliteit. Waar mogelijk gaan bewoners zelf aan de slag met het treffen van eenvoudige maatregelen, bijvoorbeeld in het kader van leerwerkplekken. Medio 2009 zijn de resultaten van de pilots bekend en zullen de ervaringen worden verspreid over de andere wijken. Ter ondersteuning van de wijkenaanpak is een draaiboek “Meer met Minder” voor gemeenten in voorbereiding. Hierin wordt aandacht besteed aan de rollen die de gemeente kan innemen in wijken en op welke manier de gemeente energiebesparing (fysieke maatregelen) in wijken kan stimuleren. Het recent afgesloten convenant tussen Aedes en Woonbond kan dit verder ondersteunen.

2.5 Monitoring

Het monitoren van de voortgang van het energiebesparings- en klimaatbeleid in de gebouwde omgeving vindt plaats langs vier sporen:

1. voortgang acties uit het werkprogramma Schoon & Zuinig Gebouwde Omgeving in het kader van de jaarlijkse rapportage aan de Tweede Kamer
2. doelbereiking op basis van een modelmatige benadering op basis van de CPB-scenario's welke wordt uitgevoerd door ECN en PBL o.b.v. de gegevens van het CBS, RIVM (Milieubalans) en SenterNovem. De resultaten van de evaluatie zijn voor april 2010 toegezegd aan de Tweede Kamer.
3. resultaatmonitoring van de convenanten en ingezet instrumentarium door SenterNovem. Hiervoor wordt gebruikgemaakt van monitoringgegevens van de convenantpartners zoals bijvoorbeeld het uitvoeringsbureau Meer met Minder, gemeenten en de energiebedrijven. Maar ook onafhankelijke informatievergaring in het kader van bijvoorbeeld het periodieke WoningOnderzoek Nedeland (WooN) door WWI en de EnergieBesparende Maatregelen monitor (EBM) van SenterNovem. Daarnaast wordt deze monitor gevoed met de instrumentmonitors voor de diverse ingezette beleidsinstrumenten zoals de

energielabeldatabase en de monitors voor subsidie- en fiscale maatregelen. SenterNovem coördineert de rapportages hierover.

4. evaluatief onderzoek naar de succes- en faalfactoren van ingezette instrumenten en aanpakken zoals bij de pilotprojecten Meer met Minder en de excellente gebieden.

Uitwerking spoor 3 voor wat betreft Meer met Minder:

Oorspronkelijk uitgangspunt van de Meer met Minder aanpak is het verbeteren van het gebouw met twee labelstappen of het bereiken van energielabel B. Voor vele huishoudens is dit een te grote opgave ineens. Daarnaast zal niet ieder huishouden direct een tweede label aanvragen na gedane investeringen.

Er moet onderscheid worden gemaakt tussen het uiteindelijke doel, namelijk 100 PJ additionele energiebesparing in de bestaande gebouwvoorraad in 2020, en de weg er naar toe. Die weg moet flexibel zijn. Elke stap in energiebesparing (hoe klein ook) is er één. Dat betekent dat Meer Met Minder zich niet meer alleen richt op het maken van twee labelstappen, omdat dat voor een aantal huishoudens wellicht te ambitieus is, maar ook op het nemen van individuele energiebesparende maatregelen. Een aantal individuele maatregelen kan immers ook optellen tot twee of meer labelstappen. Dit heeft consequenties voor de registratie van het Meer met Minder proces en de monitoring. Waar in eerste instantie werd uitgegaan van monitoring van gerealiseerde labelstappen met behulp van de database van SenterNovem, wordt nu gewerkt aan een monitoringssysteem waarin ook individuele maatregelen worden geregistreerd.

De doelstelling voor de bestaande bouw in 2008 is dat 10.000 woningen energetisch zijn aangepakt met een energiebesparing van 30% per woning.

Alhoewel het monitorsysteem zich nog in de ontwikkelingsfase bevindt, kunnen we stellen dat de doelstelling voor 2008 gehaald is. Tot eind 2008 waren er 900 particuliere woningen afgemeld met een vernieuwd energielabel. Dit betreft enkel de telling van de gebouwen die een sprong van twee labelklassen hebben gemaakt en dus 30% energiezuiniger zijn. De aanpak van particuliere woningen heeft een langere aanlooptijd in verband met marktopbouw zowel aan de vraag- als aanbodzijde. Het zijn vooral de corporatiewoningen die in 2008 fors hebben bijgedragen aan het behalen van de doelstelling. Na ondertekening van het convenant met de corporatiesector is in overleg met SenterNovem en Aedes gestart met de ontwikkeling van een monitoringsysteem voor deze sector. Daarom heb ik een steekproef onder corporaties laten uitvoeren. Van de 455 corporaties zijn 33 corporaties benaderd. Hieruit bleek dat bijna 10.000 woningen dit jaar 30% energetisch verbeterd zijn of worden. Samen met de 900 particuliere woningen wordt de doelstelling van 10.000 woningen in 2008 gehaald.

De monitor zal zo worden ingericht dat deze zoveel mogelijk inzicht biedt in de bijdrage van verschillende sectoren (zoals corporaties en eigenaar-bewoners) aan de doelstelling van 500.000 gebouwen in 2011.

2.6 Meerjarenafspraken energie-efficiency 3

De meerjarenaafspraken energie-efficiency 3 (MJA3) zijn vrijwillige, maar niet vrijblijvende, afspraken tussen overheid en ondernemingen over het effectiever en efficiënter gebruik van energie. De MJA3 is het sectorakkoord in het kader van Schoon en Zuinig voor de industrie en op 1 juli 2008 ondertekend door de middelgrote industriële sectoren en de ministers van Economische Zaken en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De Meerjarenaafpraak is een succesvol instrument gebleken om een energie-efficiency bij bedrijven en instellingen te realiseren. Zakelijke dienstverleners met een gebouwgerelateerd energiegebruik (banken, verzekeraars, HBO, Wetenschappelijk Onderwijs, Universitaire Medische Centra) zijn in de jaren negentig toegetreden tot de eerste Meerjarenaafpraak (MJA1), die voor drie van de vier sectoren is beëindigd. De universiteiten zijn in juni 2007 toegetreden tot de 2e lichting Meerjarenaafspraken 2 (MJA2). De MJA's voor de dienstensectoren vallen onder de verantwoordelijkheid van de minister voor WWI.

In navolging van de industrie hebben ook de hogere onderwijsinstellingen onlangs besloten om toe te treden tot de 3^e lichting Meerjarenaafspraken energie-efficiency. Tijdens het 2e lustrumsymposium Duurzaam Hoger Onderwijs op 3 december 2008 hebben de Vereniging van Universiteiten en de HBO-raad MJA3 ondertekend. Alle 14 Universiteiten en 40 HBO-instellingen zijn hiermee toegetreden tot MJA3. De Universitaire Medische Centra zijn inmiddels ook toegetreden tot de MJA 3. Met de financiële dienstverleners (banken en verzekeraars) zijn we in gesprek over toetreding tot MJA3. Ondertekening wordt vóór de zomer van 2009 verwacht. De uitvoering is erop gericht om ook voor de dienstensectoren met een gebouwgerelateerd energiegebruik te komen tot een energie-efficiencyverbetering per instelling van gemiddeld 2% per jaar. Gezamenlijk doel van alle MJA3-deelnemers is om zich in te spannen om gemiddeld 30% energie-efficiency te bereiken in de periode 2005-2020. Hierbij wordt gestreefd naar een verdeling van 20% binnen de inrichting (gebouwefficiëntie/procesefficiëntie) en 10% buiten de inrichting (ketenefficiëntie en duurzame energie).

2.7 Verkenning meters voorbereiden:

De ambitie is hoog en het halen hiervan is absoluut geen vanzelfsprekendheid als het gevoel van urgentie bij alle betrokken partijen tijdens de uitvoering niet behouden blijft. Daarom lopen er tevens verkenningen naar aanvullende extra instrumenten zoals normstelling voor bestaande gebouwen, een 'cap and tradesystem' en een 'klimaatbudget'. In de bredere tussenevaluatie voor Schoon en Zuinig in 2010 zal het kabinet concluderen of het huidige pakket maatregelen voldoende is of dat extra inspanningen, ook op het terrein van de gebouwde omgeving, nodig zijn:

a. Normstelling energieprestatie van bestaande gebouwen (actie 4 programma Schoon en Zuinig GO)

Voor een normstelling aan de energieprestatie van bestaande gebouwen is in 2008 een eerste verkenning uitgevoerd. De uitkomst van de verkenning is dat het juridisch lastig is om normstelling te verplichten bij de verkoop van het gebouw, omdat dit tot problemen leidt met het recht op eigendom (Europees Verdrag van de Rechten van de Mens). Nader onderzoek ronden we rond de zomer van 2009 af.

b. Onderzoek naar cap en trade systeem (actie 10 programma Schoon en Zuinig GO)

Een onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheid van een cap en trade systeem als alternatieve route maakt onderdeel uit van het project Green4Sure, dat onder verantwoordelijkheid van Stichting Natuur en Milieu en EnergieNed wordt uitgevoerd door CE-consultants. De sector gebouwde omgeving valt nu niet onder het Europese emissiehandelssysteem (ETS). Bij een cap en trade systeem voor de gebouwde omgeving wordt een plafond ingesteld voor CO₂-emissie, energieverbruik of zelfs een minimum voor energiebesparing. Vervolgens kan men gaan handelen met andere bedrijven over de ruimte onder het plafond die men niet gebruikt/nodig heeft. De plafonds worden door de overheid periodiek naar beneden bijgesteld. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de 'witte certificaten' (energiebesparingsplafond) voor energiebedrijven of een klimaatbudget voor huishoudens. Naar verwachting zal het rapport in de eerste helft van 2009 worden opgeleverd. Op basis hiervan en de evaluatie van 2010, wordt gezien of en welk cap en trade systeem moet worden ingevoerd

3 Flankerend beleid gebouwde omgeving

Het tweede thema richt zich op beleidsinstrumenten en maatregelen waarop reeds aanspraak kan worden gemaakt en die in het kader van Schoon & Zuinig worden voortgezet. Het flankerend beleid ligt goed op schema, al zijn er altijd nog onvervulde wensen.

Energielabel (actie 1 programma Schoon en Zuinig GO)

Het energielabel heeft als doel het nemen van energiebesparende maatregelen door gebouweigenaren te stimuleren door hun bewust te maken van de mogelijkheden van energiebesparing in hun woning of gebouw. Dit beleidsinstrument maakt onderdeel uit van de Europese richtlijn 'Energieprestatie van gebouwen' (EPBD) welke naast eisen voor het energielabels ook eisen stelt voor het normeren van nieuwbouw, bepalingmethoden en ketel- en airco-installaties. Het energielabel is verplicht vanaf 1 januari 2008 bij verkoop en verhuur van woningen en utiliteitsgebouwen. Vanaf 1 januari 2009 zijn publieke gebouwen met een publieksfunctie en een oppervlakte groter dan 1.000m² verplicht om het label zichtbaar te tonen.

Inmiddels zijn in het eerste jaar van het energielabel bij de verkoop of verhuur van een woning meer dan 739.000 labels afgegeven (stand 1 januari 2009). 84% procent van deze energielabels zijn geregistreerd in de huursector. 16% hiervan komt voor rekening van de koopsector. De huursector heeft hiermee een belangrijke bijdrage geleverd aan het opstellen van de energielabels. De bijdrage van de huursector ligt zelfs nog hoger dan de officiële monitoringsgegevens aangeven. Dit komt doordat de energielabels die in opdracht van woningcorporaties zijn opgesteld niet allemaal zijn afgemeld in de energielabeldatabase, het landelijke monitoringssysteem. Met Aedes, de branchevereniging voor woningcorporaties, wordt overleg gevoerd om ervoor te zorgen dat de bijdrage van de woningcorporaties in het labelen van hun woningen volledig zichtbaar wordt in het monitoringssysteem. In de koopsector kan progressie worden geboekt ten aanzien van de hoeveelheid energielabels. In het eerste jaar van het energielabel – mede door negatieve publiciteit – heeft het energielabel in de koopsector nog géén hoge vlucht genomen. In de 1e week van maart wordt het verbeterde energielabel voor de woningeigenaar verkrijgbaar. Hiermee krijgt de woningeigenaar beter inzicht in de meerwaarde van het energielabel en wordt een stap gezet in het herstel van het vertrouwen van de consument in het label. Dan gaat ook een nieuwe energielabelcampagne van start.

Een afvaardiging van de energielabeladviseurs roept om het invoeren van sancties. Voor sanctionering en handhaving van het niet aanwezig zijn van een energielabel bij een transactie hebben de ambtsvoorgangers voor VROM en WWI bij de implementatie van de richtlijn de beslissing genomen om in eerste instantie géén sancties te introduceren. Dit is bewust gedaan vanuit het oogpunt van het beperken van regeldruk voor woningeigenaren daar energiebesparing direct in het voordeel werkt van woningeigenaren door lagere woonlasten. Daarnaast is er altijd gezegd dat de ontwikkelingen in de markt voor energielabels goed gevolgd zullen worden en afhankelijk van de ontwikkeling op de markt sancties worden overwogen. Inmiddels is een

onderzoek gestart naar de mogelijkheden voor sanctionering bij het ontbreken van een verplicht energielabel. De manier waarop in andere lidstaten van de EU omgegaan wordt met sancties en handhaving wordt in het onderzoek meegenomen.

Het energielabel wordt gebruikt als randvoorwaarde voor flankerend beleid voor energiebesparing in de gebouwde omgeving. Een concreet voorbeeld hiervan is te vinden in de regeling Groen beleggen waar de mate waarin men geld kan lenen afhankelijk is van het aantal labelstappen dat men vooruit gaat op het energielabel. Deze regeling is aangepast waardoor woningeigenaren een (groene) hypotheek kunnen gebruiken om onder aantrekkelijke financieringsvoorwaarden energiebesparende maatregelen in hun woning treffen (zie volgende paragraaf).

Het afgelopen jaar is er kritiek geweest op de kwaliteit van het energielabel en de manier waarop het energielabel in de markt is gezet. Deze feedback is gebruikt om het energielabel en het kwaliteitssysteem waarin het functioneert in overleg met veel marktpartijen en belangenorganisaties, te verbeteren. In september 2008 is aan de Tweede Kamer toegezegd dat er begin 2009 een verbeterd label zou zijn. Het verbeterd label is er en kan in maart operationeel zijn. Daarna wordt het ook mogelijk dat eigenaren die inmiddels al een energielabel hebben, een exemplaar kunnen ontvangen met een verbeterde uitleg.

Acties verbetering kwaliteit energielabel:

- De introductie van een verplicht examen voor de energielabelopnemer en de energielabeladviseur. Naast de vanaf het begin noodzakelijke bedrijfscertificering is er inmiddels ook een individueel diploma vereist. Vanaf 1 november 2008 mogen energielabeladviseurs zonder diploma niet langer energielabels uitbrengen.
- Het automatisch verstrekken van de opnamegegevens aan de eigenaar-bewoner. Dit formulier geeft de woningeigenaar inzicht in de gegevens die gebruikt zijn om het energielabel op te stellen (in werking per 1 april 2008)
- Het vervroegd steekproefsgewijze controle op de verstrekking van energielabels.

De introductie van een klachtenregeling voor eigenaar-bewoners. De klachtenregeling wordt geprofessionaliseerd door deze onder te brengen bij de Stichting Geschillen Commissies voor Consumentenzaken (SGC). Inmiddels is er intensief overleg met zowel consumentenorganisaties als marktpartijen als de SGC over de verdere inrichting van de klachtenregeling (introductie 2009).

Regeling Groenprojecten (actie 8 programma Schoon en Zuinig GO)

De Regeling Groen Projecten maakt het voor woningeigenaren mogelijk om voor hun energiezuinige verbouwing onder hypothecaire voorwaarden geld te lenen tegen een lagere rente dan de marktrente. Dit jaar is de regeling uitgebreid voor de gebouwde omgeving. De administratieve procedures zijn vereenvoudigd en de te financieren bedragen zijn verhoogd en afhankelijk gemaakt van het aantal energielabelstappen dat wordt gerealiseerd. Voor de verbetering van de woning met één labelstap kan

€ 25.000 goedkoop worden geleend, voor twee stappen € 50.000 en zo verder. Deze bedragen zijn niet afhankelijk van de daadwerkelijke investering in energiebesparende maatregelen maar van

het energetisch effect dat ermee wordt bereikt. Ook wordt de regeling toegankelijk gemaakt voor renovatieprojecten. Hiermee moet de Regeling Groen Projecten een stimulans zijn voor onder andere Meer met Minder (goedkopere leningen voor particuliere eigenaren) en voor de Excellente Gebieden (goedkopere leningen voor zeer energiezuinige en innovatieve gebouwen).

Energie Investeringsaftrek (actie 7 programma Schoon en Zuinig GO)

De energie-investeringsaftrek (EIA) is een fiscale regeling om energiebesparing bij bedrijven te bevorderen. Gebouwde omgevingsmaatregelen die voor aftrek in aanmerking komen zijn vastgesteld in de energielijst 2008. Het gaat onder andere om HR-glas, isolatie, verlichting en verlichtingsbesparings-systeem, ventilatie met warmteterugwinning, warmtepomp, warmteboiler, zonnecollector en warmte- en koudeopslag. Het gemelde investeringsbedrag voor deze gebouwgerelateerde energie-investeringen bedroeg in 2006 M€ 40 en ruim M€ 53 in 2007.

Per 1 januari 2008 is het energieprestatieadvies (EPA) als nieuwe maatregel aan de Energielijst toegevoegd en per 1 januari 2009 wordt de EIA uitgebreid met een bonusmaatregel. Er wordt een bonus verstrekt indien minimaal label B wordt gerealiseerd of een labelverbetering van minimaal 2 labelstappen plaatsvindt. Deze bonus vormt een stimulans voor Meer met Minder-projecten, omdat wordt uitgegaan van een pakket waarmee een minimale energiebesparing kan worden gerealiseerd.

Energiebesparingsfonds

Er zijn energiebesparingsopties in woningen mogelijk die zichzelf op termijn terugverdienen, maar toch niet worden toegepast. Onderzoek en de ervaringen bij de proefprojecten laten zien dat dit mede wordt veroorzaakt door financiële belemmeringen. Het verkrijgen van financiering om energiebesparingsmaatregelen te treffen is voor particulieren op dit moment lastig. Een garantstelling van het rijk kan eraan bijdragen dat deze benodigde middelen wel beschikbaar komen. Ook vanuit diverse marktpartijen, Meer met Minder en vanuit de Tweede Kamer (motie van de CU 31700-XVIII nummer 42) wordt aangedrongen op de instelling van een energiebesparingsfonds.

Het Kabinet is dan ook voornemens een energiebesparingsfonds op te richten en de effectiviteit van dit instrument in een pilotperiode te bezien. De randvoorwaarden en precieze vormgeving van het fonds worden de komende maanden verder uitgewerkt. Het heeft hoge prioriteit en er wordt hard aan gewerkt.

Stimulering Duurzame Energieproductie (actie 3 programma Schoon en Zuinig GO)

Niet alle projecten op het gebied van duurzame energieproductie komen uit de kosten. Daarom heeft het Ministerie van Economische Zaken in 2008 de Stimuleringsregeling Duurzame Energie (SDE) geopend. De SDE vult opbrengsten van onrendabele projecten aan voor een periode van twaalf tot vijftien jaar. Zo kunnen investeerders een zeker rendement krijgen op hun projecten op het gebied van duurzame energie. Voor 2008 is de SDE voor PV-panelen inmiddels gesloten. Er zijn medio november 2008 ruim 7.700 aanvragen positief beschikt. Inmiddels is een concept wijziging Besluit SDE aan de Tweede Kamer gestuurd door de minister van Economische Zaken. Tevens wordt - met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2008 - alle met een PV-paneel geproduceerde elektriciteit subsidiabel: de aanvrager krijgt subsidie per geïnstalleerd W vermogen en per geproduceerde kWh elektriciteit,

zowel subsidieerbaar vermogen als subsidieerbare kWh zijn gemaximeerd waardoor een open eind regeling wordt voorkomen. Daarmee komt de minister voor Economische Zaken tegemoet aan een wens van de Tweede Kamer.

Subsidieregeling Duurzame Warmte (actie 3 programma Schoon en Zuinig GO)

De regeling Duurzame Warmte biedt subsidie voor zonneboilers, warmtepompen en microwarmtekrachtkoppeling. Particulieren en investeerders in woningen kunnen subsidie aanvragen. Het budget van de regeling is M € 66, voor de periode van 2008-2011. Doel is om tot en met 2011 in circa 70.000 bestaande woningen de installatie van zonneboilers, warmtepompen en micro-wkk te stimuleren.

Kompas, energiebewust wonen en werken

- Het programma Kompas, een grootschalig programma op het terrein van CO₂ reductie in de gebouwde omgeving, wordt al enkele jaren uitgevoerd door SenterNovem in opdracht van VROM/WWI. Het accent ligt op de inzet van beproefde instrumenten in de bestaande bouw. Het programma kent een doelgroepaanpak; met name gemeenten en provincies, woningcorporaties, projectontwikkelaars, institutionele beleggers en gebouwbeheerders worden gefaciliteerd. Kompas richt zich op kennisoverdracht, instrumentontwikkeling, procesbegeleiding, makelen en schakelen en ondersteunen en communiceren van overheidsbeleid.
- Begin dit jaar zijn de ambities van Kompas opnieuw geformuleerd. Als concrete doelstelling is toen geformuleerd, dat de uitvoering van het Kompasprogramma eraan bij draagt dat in 2012 60% van de lokale overheden, intermediairs en bouw- en beheerpartijen energiebesparende maatregelen meenemen in hun dagelijkse aanbod, advies en beleid, waardoor de Gebouwde Omgeving-doelstellingen van 'Schoon & Zuinig' worden behaald."
- Naast de specifieke doelgroepaanpak wordt het Platform energietransitie Gebouwde Omgeving (PeGO) ondersteund.
- Energiebesparing is nog niet altijd een vanzelfsprekend thema in de utiliteitsbouw. Wel bestaat er interesse in de relatie tussen duurzaamheid, binnenklimaat, productiviteit en energiebesparing. In het Frisse Scholentraject is het thema energiegebruik en binnenklimaat breed geagendeerd bij scholen. In samenspraak met scholen en gemeenten is een Programma van Eisen opgesteld. De vraag hiernaar is groot.
- Ook in de woningbouw zijn in het afgelopen jaar duidelijke resultaten behaald, zoals bijvoorbeeld de ontwikkeling van de Energiebesparingsverkenner voor professionele partijen. Dit instrument geeft inzicht in mogelijkheden en financiële consequenties van energiebesparende maatregelen.
- Daarnaast is via de 1 op 1 aanpak met tientallen corporaties actief contact gelegd en zijn werkrelaties opgebouwd voor ondersteuning bij beleidsontwikkeling en uitvoering op energiegebied.
- In het kader van ondersteuning van de handhaving EPC heeft Kompas alle gemeenten een informatiepakket ter beschikking gesteld en werden tientallen bijeenkomsten 'EPN toezicht' verzorgd. De bijeenkomsten voorzagen in een duidelijke behoefte.

- Bij de ontwikkeling en renovatie van wijken is er bij gemeenten, woningcorporaties en marktpartijen grote behoefte aan ondersteuning bij vraagstukken rond de fysieke duurzaamheid. Zo worden gemeenten op woninglocaties geholpen de CO₂ reductie ambitie te verhogen en concreet in planvorming vast te leggen. Daarnaast worden kortlopende interventies gepleegd om partijen te overtuigen van een hogere ambitie of om een specifiek knelpunt op te lossen. De vraag naar deze interventies is hoog.
- In 2009 is een belangrijk deel van Kompas gericht op ondersteuning van de doelen van de convenanten in de gebouwde omgeving. Het betreft hier onder meer: vraaggestuurde ondersteuning aan convenantpartijen, het inzetten van expertise en data voor de monitoring van de voortgang en effectiviteit van de convenanten, en het geleidelijk overdragen van kennis en ervaring aan mainstreamdoelgroepen.

Woningwaarderingssstelsel (actie 6 programma Schoon en Zuinig GO)

Nu al geeft het woningwaarderingssstelsel de mogelijkheid voor een hogere huur bij de aanwezigheid van afzonderlijke voorzieningen zoals een HR-ketel en warmte isolatie. Een verhuurder kan dus nu al zorgen voor een lagere energierekening voor zijn huurder en de investeringen daarvoor terugverdienen. Bij brief van 7 juli 2008 (Kamerstukken II 2007/2008 30196, nr 36) is aan de Tweede Kamer een voorstel verzonden tot aanpassing van het woningwaarderingssstelsel om zo directer aan te sluiten bij het gewenste resultaat van de investeringen die een verhuurder doet: een betere energiestaat van een woning. Dit voorstel ging hiervoor uit van een opname van de energiestaat op basis van het energielabel die beleidsneutraal zou verlopen. Naar aanleiding hiervan is gebleken dat de organisaties van huurders en verhuurders nu al de mogelijkheden willen bezien om een stap verder te zetten. In het convenant energiebesparing corporatiesector dat de minister voor WWI heeft afgesloten met Aedes en de Woonbond zijn de aspecten benoemd die hiervoor worden bezien:

- extra punten voor de labels A+ en A++;
- een waardering over de labelklassen zodanig, dat een goede energiestaat gemiddeld hoger en een slechte energiestaat gemiddeld lager wordt gewaardeerd ten opzichte van de huidige waardering;
- een eenvoudig stelsel, waarbij waar mogelijk recht wordt gedaan aan fundamentele verschillen tussen woningtypen, in het bijzonder tussen eengezins - en meergezinswoningen

In de brief aan de Tweede Kamer van 13 oktober 2008 (Kamerstukken II 2008/2009 31 700 XVIII, nr 4) is aangegeven dat in april 2009 een aangepast voorstel aan de Kamer zal worden verzonden. Daarbij is aangegeven dat de komende tijd met de betrokken partijen in overleg zal worden getreden over deze verdergaande aanpassing van het woningwaarderingssstelsel.

SLOK (Stimulering Lokale Klimaatinitiatieven)

SLOK is een vervolg op de BANS subsidieregeling. De regeling is medio juli 2008 geopend. De minister van VROM heeft in november 2007 een klimaatakkoord met gemeenten afgesloten. Hierin zijn afspraken gemaakt over de klimaatplannen van gemeenten en de financiële ondersteuning door het Rijk. Begin 2009 volgt het akkoord tussen provincies en Rijk. In deze klimaatakkoorden onderschrijven de andere overheden de klimaatdoelstellingen van het kabinet en geven zij aan wat zij gaan doen om die doelstellingen te halen. Tevens zijn hierin afspraken opgenomen ten aanzien van de gebouwde omgeving. Deze afspraken hebben onder meer betrekking op de inzet van gemeenten voor de ondersteuning van de inzet van Meer met Minder bij stedelijke vernieuwing, de stimulering van projecten voor duurzame warmte, het opnemen van energie in de prestatiecontracten tussen gemeenten en corporaties en de stimulering van gemeenten om innovatieve projecten te initiëren. Door VROM is M € 35 beschikbaar gesteld voor de klimaatinitiatieven bij gemeenten en provincies. Zij kunnen de stimuleringsuitkering gebruiken voor kosten van personeel, onderzoek, communicatie en educatie bij het uitvoeren van hun klimaatplannen in de periode 2008 - 2013. Het is gebaseerd op cofinanciering; de helft van de kosten worden dus door de gemeenten en provincies zelf betaald. Tot nu toe zijn er 193 aanvragen ingediend voor een totaal van circa M € 27,8.

TELI (Tender Energiebesparing Lagere Inkomens)

Van 2002 tot en met 2006 zijn vier tenders uitgeschreven in het kader van de TELI-regeling). Het doel van de regeling was het bereiken van huishoudens met lage inkomens. De pijlers van de regeling waren het bereiken van CO₂ reductie en geleidelijke energiebesparing en bij huishoudens met lage inkomens de mogelijkheid bieden om geld te besparen met voor hen simpele, goedkope maatregelen. Van 2002 tot en met 2006 is een subsidiebedrag toegekend van M € 9,7. De regeling is inmiddels gesloten en tot 2010 zullen de laatste dossiers worden afgewikkeld. De resultaten van de TELI-regeling zijn geëvalueerd. Deze evaluatie heeft uw Kamer in februari 2007 ontvangen (30800 XI, nr 83). De ervaringen die met deze regeling zijn opgedaan worden gebruikt voor de aanpak van Meer met Minder.

CO₂-reductieregeling

Eigenaren van woningen en bepaalde utiliteitsgebouwen (zoals kantoren, scholen en ziekenhuizen) konden vanaf 2006 subsidie aanvragen voor grootschalige energiebesparende projecten in de bestaande bouw. De maatregelen waarvan gebruik kon worden gemaakt betroffen onder andere diverse soorten isolatie, HR++-glas en voorzieningen zoals een zonneboiler of een warmtepomp. Individuele burgers konden alleen gezamenlijk (bijvoorbeeld als Vereniging van Eigenaren) gebruik maken van de regeling. In 2006 heeft de CO₂-reductieregeling 2006 geleid tot 271 aanvragen waarvoor een bedrag van € 33,- mln. is toegekend. Deze regeling is inmiddels gesloten. De projecten lopen nog tot en met 2010. Inmiddels kent de regeling een opvolger in de vorm van de subsidietender 'Naar energieneutraal wonen' (zie paragraaf 5)

Europese aanscherping van energiegebruik van elektrische apparaten (EU): richtlijn Ecodesign (actie 9 programma Schoon en Zuinig GO).

In juni 2005 is door het Europees Parlement en de Raad de Ecodesign richtlijn vastgesteld (2005/32/EG). Deze richtlijn is op 24 oktober 2007 in de Wet Milieubeheer geïmplementeerd. Door middel van nog vast te stellen uitvoeringsmaatregelen gaat de richtlijn Ecodesign energie- en milieu-eisen stellen aan het ontwerp van energieverbruikende producten. In het kader van de Ecodesignrichtlijn is in december 2008 in Europa een uitfasering van de gloeilamp vastgesteld. De uitfasering start in 2009 met de 100 en 75 Watt-lampen en is in 2012 afgerond met alle gloeilampen. Er worden thans voor 20 productgroepen uitvoeringsmaatregelen voorbereid. Per productgroep zal het milieuprofiel worden bepaald om vervolgens tot maatregelen te komen. Een eis aan het maximale energieverbruik maakt hier onderdeel van uit. In 2008 zijn voor een vijftal productgroepen uitvoeringsmaatregelen vastgesteld, in de loop van 2009 zullen de andere productgroepen volgen. Vanaf 2010 zullen de eerste uitvoeringsmaatregelen in werking treden.

4 Ingezette activiteiten nieuwbouw

Dit beleidsthema richt zich op verbetering van de energieprestatie van nieuwe woningen en gebouwen. De nadruk voor de activiteiten in de nieuwbouw ligt op opschaling van de ervaringen en kennis die de afgelopen jaren door koplopers is opgedaan. Technisch is het bijvoorbeeld mogelijk om energieneutrale gebouwen neer te zetten hebben ervaringen op kleine schaal uitgewezen. De kunst is om deze ervaringen marktbreed te verspreiden, zodat in 2020 alle partijen in de bouwsector energieneutraal kunnen bouwen. Dit betekent dat een beweging op gang moet worden gebracht, die pas na enkele jaren echt zichtbaar is. De ontwikkeling van een nieuwbouwproject van enige schaal neemt al gauw enkele jaren in beslag. Daar wordt zowel door het rijk als in de lokale praktijk – overheden én geïnspireerde marktpartijen – hard aan gewerkt.

4.1 Lenteakkoord

De hoofddoelstellingen van het Lente-Akkoord Energiebesparing in de Nieuwbouw zijn een verbetering van de energieprestatie in de nieuwbouw van 25% in 2011 en 50% in 2015 (ten opzichte van de huidige wettelijke energieprestatiecoëfficiënt (EPC)). Om deze doelstellingen te realiseren, is een pakket van activiteiten afgesproken. Hieronder wordt daar op ingegaan.

Seinen Project Ontwikkeling 24 Starterswoningen in Zwaagwesteinde

In Zwaagwesteinde zijn 24 starterswoningen gebouwd. De prijs is € 150.000 v.o.n. De woningen zijn onder andere voorzien van een individuele warmtepomp, een warmtewisselaar voor het douchewater, een pakket zonnepanelen en thermo++ beglazing. De EPC van deze starterswoningen ligt op 0,2. De belangstelling voor de nieuwe starterswoningen was groot. Motivatie van de belangstellenden om in te schrijven waren: het ontwerp, het energiezuinige concept, het schone binnenklimaat en de prijs/product verhouding. Inmiddels zijn tientallen gemeenten uit heel Nederland naar de wijk op excursie geweest om te bekijken hoe zulke woningen in de eigen gemeenten gebouwd kunnen worden.

Seinen Projectontwikkeling die de woningen in Zwaagwesteinde heeft ontwikkeld, is ook de bedenker van de zogenaamde PPM-formule. PPM is een afkorting van Perpetuum Mobiler, de eeuwigdurende beweging waar geen energie aan toe wordt gevoegd. De associatie is dat de woningen van Seinen zelf in hun energiebehoefte voorzien zonder dat er financiële lasten ontstaan. Seinen heeft een grote bankinstelling kunnen overtuigen dat energiezuinige investeringen met behulp van de PPM formule niet worden meegerekend in het woonquotum. Daardoor worden vergaande energiebesparende maatregelen betaalbaar en financierbaar. Deze aanpak is goedgekeurd door controlerende accountants en de Belastingdienst.

Bijna alle kopers van de woningen in Zwaagwesteinde konden wat woonquotum betreft 150.000 euro financieren. De PPM formule stelde hen in staat om 30.000 euro voor het energiepakket buiten het woonquotum om mee te financieren. Het energiepakket dat optioneel werd aangeboden werd door alle 24 kopers gekozen. De bewonerslasten bedragen 442 per maand, inclusief de energielasten.

Kennisoverdracht

De marktpartijen voeren een kennisoverdracht- en stimuleringsprogramma uit om hun achterban te brengen tot de verbetering van de energieprestatie van 25% in 2011 en 50% in 2015. Het kennisoverdracht- en stimuleringsprogramma is in het derde kwartaal 2008 gereed gekomen en is inmiddels gestart. Er is afgestemd met de kennisoverdracht die wordt uitgevoerd door SenterNovem (Kompas). De volgende activiteiten zullen hiervoor in 2009 door de marktpartijen worden uitgevoerd:

- het toegankelijk maken van reeds bestaande kennis en ervaringen. Hiervoor wordt een website en een nieuwsbrief opgezet.
- de samenstelling van een aantal energiebesparende concepten/pakketten met een bewezen energiebesparing en bewezen technieken.

- instellen van zogeheten 'implementatieplatforms' voor de oplossing van praktijkknelpunten in toepassing van nieuwe technieken.
- het in beeld brengen van energiebesparende projecten, bijvoorbeeld via Nikki.nl.
- starten van communicatie gericht op de eindgebruiker.

Aramis Wonen - Roosendaal

Passiefhuizen: comfortabel en gezond wonen en een lage energierekening

Woningcorporatie Aramis bouwt in Roosendaal drie zogenaamde 'passiefhuizen'. Een passiefhuis onderscheidt zich door de bijzondere combinatie van een zeer hoogwaardig en aangenaam binnenklimaat en een zeer laag energieverbruik. De succesformule wordt bepaald door het integrale ontwerp, technische innovaties, intensieve samenwerking en controle op kwaliteit. De vrijstaande huizen zijn de eerste passiefhuizen in Nederland die door een woningcorporatie worden gerealiseerd. Aramis zal één van de huizen opengesteld voor kennisoverdracht en communicatiedoeleinden.

Het passiefhuis concept is zo energiezuinig dat er weinig energie voor verwarming meer nodig is. Een passiefhuis verbruikt voor de verwarming maximaal een derde van de energie die een 'gewone' woning met energieprestatiecoëfficiënt 0,8 gebruikt. De maatregelen leveren de gebruikers van deze woning een kostenbesparing op van € 820 per jaar en een CO2reductie van 2.923 kg per jaar.

Energieprestatie gebouwen (EPG)

Marktpartijen werken in een normcommissie aan de herziening van de huidige bepalingsmethode voor de energieprestatienorm (EPN). De herziene bepalingsmethode wordt in januari 2009 in concept gepubliceerd. Daarna start de test- en consultatiefase. Deze ervaringen worden in 2009 verzameld, in 2010 zal dan een definitieve nieuwe EPG worden gemaakt.

Op 1 januari 2011 wordt de nieuwe norm Energie Prestatie voor Gebouwen (EPG) aangewezen in het Bouwbesluit. Aandachtspunten bij de herziening zijn onder andere: relatie van de berekende energieprestatie met het werkelijk verbruik, meenemen van aspecten comfort en binnenklimaat, aandacht voor gebruikersinvloeden en betere waardering van energiemaatregelen op gebiedsniveau.

Voor de waardering van energiemaatregelen op gebiedsniveau wordt een apart traject gestart voor het ontwerp van een bepalingsmethode. Deze zal in concept uiterlijk begin 2010 worden gepubliceerd.

Excellente gebieden

Speciaal onderdeel van het Lente-akkoord Energiebesparing in de Nieuwbouw zijn de zogeheten Excellente Gebieden waarbinnen op grote schaal zeer energiezuinig en innovatief zal worden gebouwd. Het doel is om de mainstream partijen in de bouwsector kennis te laten maken met concepten en technieken voor verdergaande energiebesparing. In het Lente-akkoord is afgesproken om hiermee 5% tot 10% van de nieuwbouwproductie te bereiken.

Er zullen meerdere rondes van Excellente Gebieden worden aangewezen tijdens de looptijd van het Lente-akkoord, in ieder geval drie. De eerste ronde zal nog in 2009 starten. Binnenkort zal ik hierover uitgebreider rapporteren."

4.2 Overige activiteiten

Werkprogramma 'Warmte op stoom'

Onder coördinatie van de minister van EZ is het Werkprogramma 'Warmte op stoom' gerealiseerd voor de verduurzaming van de warmte- en koudevoorziening. Dit werkprogramma is 15 december 2008 aan u verstuurd. Grosso modo zijn hierin de belangrijkste stimuleringsinstrumenten:

- Kennis ontwikkelen en delen over verduurzaming van warmte- en koudemaatregelen en de financiële en CO2-effecten daarvan.

- Samenwerking bevorderen.
- Marktcondities voor verduurzaming verbeteren.

Voor meer informatie verwijst ik u naar het werkprogramma zelf.

Aanscherping EPC utiliteitsbouw (actie 11 programma Schoon en Zuinig GO)

In de bouwregelgeving is vastgelegd dat nieuwe gebouwen moeten voldoen aan bepaalde minimumeisen voor onder meer energiezuinigheid. Deze eis wordt uitgedrukt in de energieprestatiecoëfficiënt (EPC). Hoe lager de EPC, des te zuiniger het gebouw. Op 15 juli 2008 is de aanscherping van de energieprestatiecoëfficiënt voor utiliteitsgebouwen vastgesteld (stb.2008,235). De aanscherping varieert voor de verschillende typen utiliteitsgebouwen (kantoor, onderwijs, gezondheid, etc.) en gaat uit van een gemiddelde aanscherping van 20%. De nieuwe eisen worden vastgelegd in het Bouwbesluit 2003 en zijn per 1 januari 2009 in werking getreden.

Aanscherping van de energieprestatie-eisen voor nieuwe utiliteitsgebouwen levert een bijdrage aan het behalen van de beleidsdoelen van Schoon en Zuinig. De jaarlijks gereduceerde CO₂-uitstoot bedraagt ca. 34.000 ton en komt overeen met een jaarlijkse besparing van 0,6 PJ ten opzichte van de huidige eisen. Met de aanscherping per 1 januari 2009 loopt de minister voor WWI al vooruit op de in Schoon en Zuinig aangekondigde aanscherping per 1 januari 2011.

Voor de aanscherping van de normen voor nieuwbouw woningbouw en utiliteitsbouw in 2011 lopen nu reeds de verkennende onderzoeken.

Energie akkoord Noord-Nederland

In oktober 2007 hebben de minister van VROM en de minister van Economische Zaken het Energie akkoord Noord-Nederland ondertekend met de 4 noordelijke provincies (Noord-Holland, Friesland, Groningen en Drenthe) en het Samenwerkingsverband Noord-Nederland. Onderdeel van dit Energie akkoord is het plan om versneld nieuwbouw uit te voeren met een scherpere EPC dan de landelijke eis (0,5 vanaf 2008 en 0,3 vanaf 2015; de landelijke eis is 0,8). WWI ondersteunt deze ambitie. Samen met de noordelijke provincies wordt gewerkt aan een pakket van instrumenten die het voor de bouwende partijen en de overheden in Noord-Nederland mogelijk maakt om een scherpere energieprestatie te realiseren dan de landelijke eis.

5 Innovatie en energiebesparing

Het Rijk heeft voor innovatie binnen Schoon en Zuinig een budget van € 438 mln beschikbaar (Innovatie Agenda Energie, Ministerie van Economische Zaken). Hiervan is in eerste instantie € 30 mln beschikbaar voor de gebouwde omgeving.

Bij innovatie gaat het erom de toepassing van duurzame energieconcepten in de gebouwde omgeving te versnellen teneinde de doelstellingen van het werkprogramma 'Schoon en Zuinig' te verwezenlijken. Hoofddoelen zijn:

- energieneutrale nieuwbouw vanaf 2020
- totale energiegebruik gebouwde omgeving gehalveerd in 2030 t.o.v. 1990

Om deze grote maatschappelijke opgave te realiseren richt dit thema zich op vrijwel alle segmenten in de gebouwde omgeving. Het gaat bij innovatie voor energiebesparing om technologische vernieuwing, maar vooral ook om marktconditionering, opschaling van kennis en het faciliteren van een leeromgeving.

Begin 2009 zal een innovatieprogramma voor energiebesparing in de gebouwde omgeving starten: de Innovatie Agenda Energie Gebouwde Omgeving. Dit programma loopt tot en met 2012. Binnen het programma worden activiteiten uitgevoerd voor:

1. het opschalen van kennis opgedaan uit nu bekende ervaringen, technieken en concepten.
2. stimuleren van nieuwe demonstratie- en praktijkprojecten.
3. nader onderzoek op kennislacunes.

SenterNovem, het Platform Energietransitie Gebouwde Omgeving en andere koplopende coalities in de praktijk (zowel marktpartijen als overheden) zullen een belangrijke rol spelen in de uitvoering van de Innovatie Agenda.

Vooruitlopend op de Innovatie Agenda Energie Gebouwde Omgeving is in het voorjaar van 2008 een succesvolle subsidietender 'Naar energieneutraal wonen' uitgevoerd. Hiermee zijn 15 zeer energiezuinige innovatieve woningbouwprojecten – nieuwbouw en renovatie – ondersteund. Deze projecten zullen de komende jaren worden uitgevoerd. De ervaringen van deze projecten zullen weer in de praktijk worden toegepast.

Schröder Vastgoed - Almelo

Slimme bouwmethode en innovatief klimaatstelsel zorgen voor bijzonder kantoorgebouw

Nederland vergrijst en op termijn heeft dat ook gevolgen voor de beschikbare arbeidskrachten. Voor Schröder Vastgoed aanleiding om op zoek te gaan naar een efficiëntere bouwmethode. Industrieel bouwen, bouwen met prefab-elementen op basis van 3D-tekeningen, bleek de oplossing. In achttien weken tijd werd Magna Porta – een twaalf verdiepingen hoge kantoorstoren – door slechts vijf mensen opgetrokken tot een hoogte van 54 meter. De bouw was daardoor tien tot vijftien procent goedkoper. Dat geld is geïnvesteerd in een ingenieus klimaatstelsel.

Het klimaatstelsel in Magna Porta bestaat uit verschillende elementen. De basis is warmte/koudeopslag in de bodem. Dit is aangevuld met betonkernactivering (verwarming/koeling door waterleidingen in betonnen vloeren) en warmtepompen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een slim systeem van warmte-uitwisseling: het kantoor dat tot 22 graden verwarmd moet worden, gebruikt overtollige warmte van de buurman die maar tot 16 graden wil verwarmen. Ook wordt warmte van de doorgaans warmere zuidgevel verplaatst naar de noordgevel.

Magna Porta heeft geen gasaansluiting. De energiezuinige maatregelen zorgen voor een besparing van 60% op de energiekosten. De resterende energie wordt groen ingekocht, waardoor Magna Porta geen CO₂-uitstoot veroorzaakt. Het binnenklimaat is door de duurzame oplossingen zeer gezond.

6 Inzet Rijksgebouwen (actie 12 programma Schoon en Zuinig GO)

De maatregelen in de rijkshuisvesting dragen ook bij aan de voorbeeldrol van de rijksoverheid. De inzet van de Rijksgebouwendienst is fors en staat als volgt verwoord in de Kabinetsbrief KADO (Kabinetsbrede Aanpak Duurzame Ontwikkeling d.d. mei 2008): “Invoering van een Energiebesparingsprogramma voor de Rijksgebouwen, waarmee jaarlijks 2% energiebesparing wordt bereikt, met als einddoel 25% reductie in 2020 en een klimaatneutrale energievoorziening in 2012”. Ter realisatie van deze doelstellingen is momenteel een apart programmaplan in uitvoering met (onder meer) de volgende inspanningen:

a. Energiebesparingsmaatregelen

De uitvoering van energiebesparingsmaatregelen wordt ontwikkeld in twee stromen:

1. De eerste stroom betreft de zogenaamde basismaatregelen. Deze zijn op korte termijn in veel gebouwen uit te voeren, zonder het bedrijfsproces van de klant te verstoren en hebben de potentie hebben om 15% energie te besparen. Daarbij valt te denken aan het inregelen van de klimaatinstallatie en afwezigheiddetectie op verlichting. Door de aard van de maatregelen zullen deze slechts incidenteel een beter energielabel opleveren. De implementatie van deze maatregelen zal zo veel mogelijk worden gecombineerd met het reguliere onderhoud aan installaties (efficiënte bedrijfsvoering).
2. De tweede stroom betreft maatregelen die zullen worden uitgevoerd in combinatie met groot onderhoud en renovatie, met het oog op de kosteneffectiviteit en omdat deze maatregelen technisch en organisatorisch veel ingrijpender zijn dan de basismaatregelen. Voorbeelden van deze maatregelen zijn dak- en gevelisolatie, HR++beglazing en warmtekoude-opslag in de bodem. Dit zogenaamde maatwerkpakket zal nog eens 10% besparing kunnen opleveren en zal leiden tot verbetering van de energielabels.

Deze bouw- en installatietechnische maatregelen tellen op tot een besparing van 25% voor de gehele gebouwenvoorraad in 2020, zoals geformuleerd in Schoon en Zuinig. Als daaraan wordt toegevoegd de ontwikkeling naar een efficiëntere rijkshuisvesting (compacter) en de geleidelijke vervanging van de bestaande bouw, dan leidt dat in 2020 tot ruim 30% minder energiegebruik in de gehele rijkshuisvesting. De uitkomsten van de in 2008 gestarte pilotprojecten met de Belastingdienst, V&W, en Dienst Justitiële Inrichtingen worden benut voor de verdere uitrol van de bovenstaande stromen. Daarbij gaat het naast de technische en organisatorische aspecten ook nadrukkelijk om samenhang en afstemming met besparingsacties in het gedrag en beheer, waarvoor de gebouwgebruiker verantwoordelijk is. Ook de bijdrage van de maatregelen aan een goed binnenklimaat is van groot belang voor het succes.

b. Programma groene technologieën

In het kader van ‘Schoon en Zuinig’ is (voor 2008 – 2011) M € 20 beschikbaar gesteld voor innovaties en pilotprojecten in de rijkshuisvesting. Er zijn thans 20 kansrijke technologieën geselecteerd. In 2008 zijn voor deze technologieën pilotprojecten en haalbaarheidsonderzoeken gestart en uitgevoerd. Enkele innovaties zullen in het VROM-gebouw worden getest. Met dit programma wil de Rijksgebouwendienst bevorderen dat dergelijke technologieën versneld breed voor de markt beschikbaar komen.

c. Collectieve energie-inkoop

De doelstelling om de energievoorziening klimaatneutraal te maken wordt voornamelijk gerealiseerd via collectieve energie-inkoop. Het onderwerp Rijks-energie-inkoop is ambtelijk belegd bij de pSG van Defensie; politiek ligt de verantwoordelijkheid momenteel bij de Minister van EZ. Rijksdiensten waarvoor de Rijksgebouwendienst de collectieve inkoop verzorgt hebben zich (onder bepaalde voorwaarden) eraan verbonden, dat vanaf 1 januari 2010 100% groene elektriciteit wordt ingekocht. Een veiling van groencertificaten voor 2008 en 2009 is op 9 oktober succesvol afgerond (onder regie van Defensie).

Doelstelling voor 2009 is toepassing van de eerste innovaties in het kader van het programma Groene Technologieën en opschaling van de uitvoering van energiebesparende maatregelen. Het vraagt, mede gelet op de aanbestedingsregels een gedegen voorbereiding om, anders dan gebouwgewijs, voor de gehele portefeuille tot een efficiënte en rendabele aanpak komen. Daarnaast is het vanuit kosteneffectiviteit van belang deze ‘operatie’ zo goed mogelijk te laten meelopen met het onderhoud en renovaties.

Voor 2011 kunnen de resultaten van de eerste stroom basismaatregelen worden gepresenteerd. Aan het eind van 2011 zal door de rijksdiensten gemiddeld 2% energiebesparing per jaar gerealiseerd zijn over de periode 2008-2011, ofwel 8% over 4 jaar. Daarnaast wordt ingezet op klimaatneutrale rijkshuisvesting door energie-inkoop en compensatiemaatregelen.

7 Conclusie

Na het eerste jaar van de uitvoering van het werkprogramma Schoon en Zuinig zijn door de grote inzet en betrokkenheid van alle partijen concrete resultaten bereikt. De kwantitatieve doelstelling van 10.000 woningen voor 2008 is gehaald. Er zijn 4 convenanten gesloten, de uitvoeringsorganisaties zijn gestart en de 13 acties van het werkprogramma Schoon en Zuinig voor de Gebouwde Omgeving komen nu op gang. Ook zijn er op dit moment diverse instrumenten specifiek gericht op investeringen beschikbaar (de Regeling Groenprojecten en de Energie Investeringsaftrek (EIA)) en in ontwikkeling (het energiebesparingsfonds). Wel moeten we de effectiviteit van deze instrumenten nauwlettend volgen. De vraag- en aanbodmarkt voor de particuliere sector bevindt zich nog in de opstartfase.

De ambitie is hoog en het halen van de besparingen is absoluut geen vanzelfsprekendheid. Dat vraagt een niet aflatende inzet en gevoel van urgentie van alle betrokken partijen. Daarom voeren we tevens verkenningen uit naar aanvullende instrumenten zoals de normering in de bestaande bouw en een cap&tradesysteem (zoals bijvoorbeeld het systeem Witte Certificaten en het Klimaatbudget). In de bredere evaluatie voor Schoon en Zuinig in 2010 zal het kabinet concluderen of we met het huidige pakket maatregelen voldoende op koers liggen richting de doelen van 2020 of dat extra inspanningen, ook op het terrein van de gebouwde omgeving, nodig zijn.

Bijlage

In de bijlage wordt een overzicht gegeven van de acties die zijn geformuleerd in het kader van Schoon & Zuinig en acties die betrekking hebben op bestaande maatregelen, programma's en instrumenten die in het kader van Schoon en Zuinig worden voortgezet.

1.1 Voortgang van de 13 acties voor de gebouwde omgeving uit het werkprogramma Schoon en Zuinig

Acties	Maatregelen en instrumenten	Producten / resultaat	Planning
1	Per 1 januari 2008 is het energielabel verplicht op mutatiemomenten	Tot 1 januari 2009 zijn 739.000 labels verstrekt aan kopers en huurders van gebouwen. Gedurende het jaar zijn vele kwaliteitsverbeteringen aangebracht in het proces. De methodiek is getest en goed bevonden. De introductie in de markt heeft problemen gegeven.	Per januari 2009 is een nieuw, verbeterd label gepresenteerd.
2	Het kabinet levert een financiële bijdrage aan de stimulering van energiebesparing bij eigenaar-bewoners/kleine particuliere verhuurders als onderdeel van het plan Meer met Minder	Een regeling wordt voorbereid om het maatwerkadvies aantrekkelijk te maken i.r.t. te nemen energiebesparende maatregelen. Voor de Meer met Minder proefprojecten is een eenmalige financiële bijdrage ad € 4,5 mln ter beschikking gesteld.	Voorstel volgt in januari 2009.
3	Subsidieregeling Duurzame Warmte (SDW)	Subsidieregeling voor zonneboilers, warmtepompen en micro-warmtekracht, geopend september 2008.	In 2011 zijn 100.000 bestaande woningen voorzien van hernieuwbare energievoorzieningen
2 4	Normstelling aan de energieprestatie van bestaande gebouwen verkennen, juridische implicaties	Een eerste verkenning is uitgevoerd. Uitkomst is dat dit juridisch lastig is. Logische invulling is om normstelling te verplichten bij verkoop van het gebouw. Echter, dat leidt tot problemen met het recht op eigendom (Europees Verdrag van de Rechten van de Mens)	Oplevering nader onderzoek tweede fase zomer 2009
5	Convenant Energiebesparing woningcorporaties	Convenant Aedes/Woonbond met Rijk over invulling doelstellingen Schoon & Zuinig door corporaties is op 10 oktober 2008 getekend	Kern van het convenant is dat corporaties extra investeringen in de sociale huurwoning-voorraad zullen doen waardoor er tot 2020 een additionele besparing van 24 PJ wordt bereikt. Daarnaast sluit het convenant aan bij de besparingsdoelstellingen uit het Lenteakkoord

			en Meer met Minder.
6	Woningwaarderingssstelsel aanpassen per 2009	De energieprestatie van een woning op basis van het energielabel gaat meetellen bij de maximale huurprijs; stimulans tot investering in energiebesparende maatregelen.	April 2009 gaat aangepast voorstel naar Tweede Kamer.
7	EIA	De EIA is per 1 januari 2008 uitgebreid met een energieprestatie advies voor de utiliteitsbouw	Per 1 januari 2009 wordt de EIA uitgebreid met een systematiek voor een ambitieus maatregelpakket dat leidt tot labelverbetering bij bestaande utiliteitsgebouwen (naar label B of minstens twee labelstappen)
8	Regeling Groenprojecten	De regeling Groenprojecten is per 15 juli 2008 aangepast, zodat renovatie van bestaande woningen hieronder valt. Afhankelijk van de mate waarin het energielabel van de woning verbetert, is het mogelijk tegen een gunstig rentetarief 25.000 tot 100.000 euro te lenen voor een groene hypotheek. Ook toepassingsmogelijkheden voor niet-woningen worden substantieel uitgebreid.	Grotere herziening gepland, waardoor ondernemingen bij duurzame bouw en verbouw van woningen van de regeling gebruik kunnen maken. Ligt momenteel ter notificatie in Brussel. Beoogde inwerkingtreding: 1 januari 2009.
9	Inzet op Europese aanscherping van energiegebruik van elektrische apparaten (EU): richtlijn Ecodesign. Staat in werkprogramma Schoon en Zuinig onder gebouwde omgeving, maar valt onder verantwoordelijkheid van Minister van VROM	Minimum efficiency-eisen voor 20 producten worden opgesteld. 7 juli zijn als eerste eisen voor standby-gebruik vastgesteld. Op 26 september zijn minimum efficiency-eisen voor eenvoudige settopboxen (opzetkastje om televisie interactief te koppelen aan bijvoorbeeld internet), straatverlichting en kantoorverlichting vastgesteld.	Voor huishoudelijke verlichting zijn in december 2008 Europese afspraken vastgelegd gericht op een volledige uitfasering van gloeilampen in de periode van 2009-2012. Daarnaast zijn voor andere verlichting dan gloeilampen en voor externe voedingen in 2008 nog producteisen vastgesteld, de overige volgen in 2009.
10	Wenselijkheden en mogelijkheden van een cap en trade systeem worden	- Verkenning door CE in opdracht van Stichting Natuur en Milieu en EnergieNed en intensieve deelname door Rijk.	Planning rapportage eerste helft 2009.

	onderzocht als alternatieve route	- Rapport met conclusies en aanbevelingen voor vernieuwend en aanvullend instrumentarium klimaatbeleid gebouwde omgeving voor (middel) lange termijn.	
11	Aanscherping EPC voor gebouwen. Doel: energieneutrale bouw in 2020.	Voor nieuwe woningen gaat de EPC van 0,8 naar 0,6 in 2011 en naar 0,4 in 2015, met als doel de energieneutrale woning in 2020. Voor nieuwe utiliteitsgebouwen geldt een vergelijkbare aanscherping met als doel 50% energie-efficiëntere nieuwbouw in 2017.	Vanaf 1 januari 2009 gaan de aangescherpte eisen in voor utiliteitsgebouwen. Tussentijdse evaluatie van behalen doelstellingen begin 2010. Indien de markt niet voldoende in beweging is gekomen om de nieuwbouw 25% energiezuiniger te maken in 2011, dan wordt aanscherping EPC in gang gezet.
12	Rijksgebouwendienst geeft voorbeeld en loopt één fase vooruit met nieuwbouw	Medio 2007 is een programmaplan Energieambitie 2020 opgesteld met als doel een jaarlijkse energiebesparing van 2%, met als einddoel 25% reductie in 2020 en een klimaatneutrale energievoorziening in 2012	In 2009 worden de eerste innovaties in het kader van het programma Groene Technologieën toegepast en vindt opschaling plaats van de uitvoering van energiebesparende maatregelen. In 2011 worden de resultaten van de eerste stroom basismaatregelen gepresenteerd.
13	Programma voor innovatie en opschaling van nieuwe technieken nieuwbouw en bij renovatie van bestaande bouw	Uitvoeringsprogramma wordt opgesteld. Doelen: Energie neutrale nieuwbouw Totaal energieverbruik gebouwde omgeving in 2020 gehalveerd t.o.v. 1990	Eind 2008 is uitvoeringsprogramma gebouwde omgeving gereed. Start uitvoering: begin 2009 Evaluatie voortgang: 2010 Resultaten: demoprojecten, kennisverspreiding, praktijkonderzoek

	Overige Acties	Producten / resultaat	Planning
	Meer met Minder	Akkoord Meer met Minder op 23 januari 2008 ondertekend door het Rijk, Bouwend Nederland, Uneto Vni en EnergieNed.	In 2011 zijn ongeveer 500.000 gebouwen minstens 30% energiezuiniger en daarna ongeveer 300.000 gebouwen per jaar. Doel

		Stichting Meer met Minder is op 21 mei 2008 opgericht. Stichting richt zich in 2008 op het opzetten en begeleiden van proefprojecten en het uitwerken van het MmM-programma M€ 121 beschikbaar voor stimulering energiebesparing, waarvan M€ 14 in 2008	is in 2020 minstens 30% energiebesparing te realiseren in 2,4 miljoen bestaande woningen en andere gebouwen.
	Kompas, energiebewust wonen en werken	Uitvoering van het Kompasprogramma draagt er aan bij dat in 2012 60% van de lokale overheden, intermediairen en bouw- en beheerpartijen energiebesparende maatregelen meenemen in hun dagelijks aanbod, advies en beleid.	Het programma zal ook voor 2009 in opdracht gegeven worden.
	Subsidieregeling duurzame energieproductie (SDE)	Subsidie mogelijk voor Zon-PV SDE is per maart 2008 ingegaan en voor zon-PV per 1 augustus 2008 gesloten	Jaarlijks zullen de subsidiabele categorieën voor o.a. zon-PV opnieuw worden gezien.
	Meerjarenafspraak energie-efficiency 3 (MJA3) voor de dienstensectoren (HBO, WO, banken en verzekeraars)	Het hoger onderwijs (HBO en WO) doet mee aan de MJA3 en spannen zich in voor een verbetering van de energie-efficiency van 30% in 2020 t.o.v. 2005	Op 3 december 2008 is de MJA3 door de Vereniging van Universiteiten en de HBO-raad ondertekent. Alle 14 universiteiten en 40 HBO-instellingen treden hiermee toe tot MJA3. De onderhandelingen met de banken en verzekeraars over toetreden tot MJA3 lopen nog. Vanwege de kredietcrisis is de beslissing uitgesteld.
	Communicatie en kennisoverdracht bij consumenten	- De bewoners- en consumentenorganisaties verenigd in het Platform bewoners en duurzaam bouwen informeren en stimuleren hun achterban. - In samenwerking met MilieuCentraal start VROM een draaggolfcampagne gericht op energiebesparing in de woonomgeving - klimaatstraatfeestcampagne met minimaal	- In 2008 zijn bijdragen verstrekt aan de leden van het Platform bewoners en duurzaam bouwen; - De grote publiekscampagne “Nederland gaat voor een beter klimaat” gaat in december 2008 van start; - 16 mei 2009 is de winnaar van het

		40 organisaties	klimaatstraatfeest bekend.
	Lenteakkoord	Lente-akkoord energiezuinige nieuwbouw met Neprom, NVB en Bouwend Nederland, getekend april 2008. Doelstellingen: - energieprestatie 2011 25% scherper & 2015 50% scherper ten opzichte van 2007 - herziening berekeningsmethode energieprestatie inclusief gebiedsmaatregelen - 10 excellente gebieden innovatieve zeer energiezuinige nieuwbouw	- begin 2009 kennisoverdracht- en stimuleringsprogramma naar Tweede Kamer - 1 januari 2009 publicatie concept herziene energieprestatienorm Energie Prestatie Gebouwen - begin 2009 start Excellente Gebieden